

Bevezetés

Ez a kötetrészt három tematikus szekciót tartalmaz. Az elsőbe tartozik BÉKÉSI IMRE írása, amely mondattömbökkel kapcsolatos tanulmányainak sorát folytatja. A másodikba PETŐFI S. JÁNOS és DOBI EDIT írásai, amelyek DOMONKOSI ÁGNESnek a *Szemiotikai szövegvesztan 11.* kötetében megjelent „A szemiotikai textológia organizációtípus fogalmáról – értelmezési kísérlet egy szonett példáján –” című írásához kapcsolódnak. Végül a harmadikba GÁSPÁRI LÁSZLÓ írása, amely a *Szemiotikai szövegvesztan 12.* kötetében „A szövegvesztanok és a szövegvesztani társtudományok viszonyához” címen publikált terjedelmes diszkuszióhoz tartozónak tekintendő.

AZ ELLENTÉTES SZERKEZET ELŐ- ÉS UTÓTAGJA

BÉKÉSI IMRE

Azt a különbséget, amely az ellentétes viszony elő- és utótagjának értelemalkotó szerepe között van, ebben az elemzésben egy Radnóti-részlettel szemléltetem. A *Negyedik ecloga* ‘költő’-jének négy sorából a második kettőt fogjuk közelebbről megvizsgálni. (A számok a szövegmondatok sorszámjai.)

(1) Költő

„¹Születtem. ²Tiltakoztam. ³S mégis itt vagyok

⁴Felnőttem. ⁵S kérdezed: miért? ⁶hát nem tudom.

⁷Szabad szerettem volna lenni mindig

s örök kísértek végig az uton.”

(Radnóti Miklós: *Negyedik ecloga*. 1943. március 15.)

A 7. szövegmondat mindkét tagmondata egyaránt kijelentés, az értelemegészszen betöltött szerepük azonban más és más. Az első kijelentés ‘vallomás’, vagyis belső állapotról szóló közlés, amely éppen e közlés által valósul meg, jut az olvasó tudomására: „Szabad szerettem volna lenni mindig”. A második kijelentés viszont ‘tényállásleírás’, amely akkor is az lenne, ha nem pontosan fedné a történéseket (jóllehet sajnós, pontosan fed): „örök kísértek végig az uton”.

Az *s* kötőszóval viszonyított összetett mondat előtagja egy szillogisztikus érvelés ‘konklúzió’-ja. Ezt a szerepet akkor ismerjük fel, ha a ‘következtetési alap’ két implicit tételét is láthatóvá tesszük.

(Apr*) Ha valaki ember, akkor – általában – szabad szeretne lenni.

(Ap*) Ember vagyok.

(Aq) Szabad szerettem volna lenni mindig.

Az előtag konklúziójával, vagyis az (Aq)-val áll ellentétben az utótagban megfogalmazott 'tény':

(Bp) *Őrök kísérték végig az úton.*

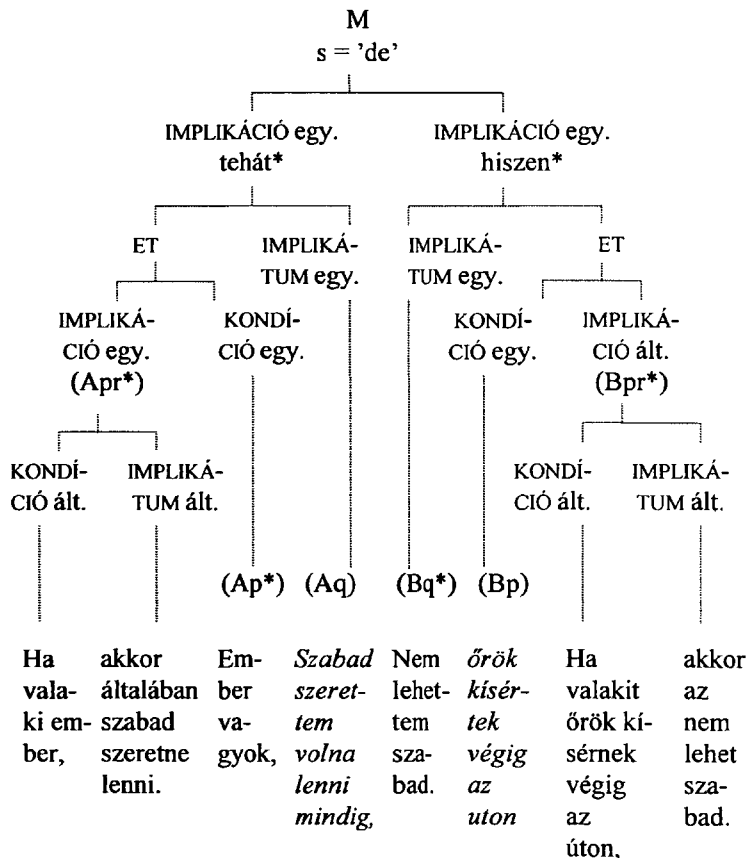
A (Bp)-vel jelölt 'tény' is része az érvelésnek. Ennek a két implicit tagja a 'következtetés', azaz a (Bq*), valamint az általánosított pragmatikai előfeltevés, a (Bpr*):

(Bq*) nem lehettem szabad.

(Bpr*) Ha valakit őrök kísérnek végig az úton, akkor az nem lehet szabad.

1. A fentieket látva felmerül a kérdés: miért az *s*, és miért nem *de* jelöli a két kijelentés viszonyát? Ha itt most eltekintünk attól a tényről, hogy versmondatokról van szó, amelyeknek lehetnek a kérdésre válaszoló ritmikai, rímelési stb. sajátosságai is, akkor szemantikai-pragmatikai feleletet kell keresnünk. A két kijelentés ellentéte magától értetődik: *szabad (...) lenni – őrök kísérték ...*, aligha szükséges – s nem csupán költeményben – *de* kötőszóval is utalni arra, ami nyilvánvaló.

[I]

Fontosabb érv a két kijelentés ellentétes viszonya mellett az előtag igealakjának feltételes múltja: *Szabad szerettem volna lenni mindig*. A feltételes múlt önmagában tudomására hozza a partnernak, hogy 'nem voltam szabad'. Ez implicit 'konklúziója', (Bq*)-ja az utótag jelentésszerkezetének; ennek nyelvi kifejtését még kevésbé engedi meg a költemény, mint a *de* itteni használatát. Az *örök kísérték végig az uton* kijelentésből, valamint az erre a tényállásra vonatkozó konvencionális tudásból (mint következtetési alaphól) következik az implicit konklúzió. Mindez áttekinthetőbbé válik az [I] ágrajzból.

Az [I] ágrajz (Bp)-vel jelölt egyedi kondíciójában az a TÉNY jelenik meg, amely megakadályozta az előtag – (Aq)-val jelölt – magától értetődő konklúziójának (*Szabad szerettem volna lenni mindig*) megvalósulását.

2. Ha az eddigi gondolatmenet után az *s* kötőszó helyére nem a *de*, hanem az – ugyancsak ellentétes – *bár* kötőszót helyezzük, közelebb jutunk a *de* és a *bár* szerepkülönbségének megértéséhez. Ekkor is konklúzió (egyedi IMPLIKÁTUM) lesz ugyan az (Aq)-val jelölt vallomás (*Szabad szerettem volna lenni mindig*), de ez a konklúzió – a *bár* anaforikus irányú hatására – ekkor más következtetési alaphól folyik, körülbelül így:

(1/a) Szabad szerettem volna lenni mindig,
bár örök kísérték végig az uton.

Mivel a *bár* saját tagmondatát teszi meg következtetési alapnak (BÁNRETI: 1983. 35), az általa irányított következtetési műveletet hozzávetőlegesen úgy rekonstruálhatjuk, ahogyan a [II] ábrán látható. A *bár*-ral viszonyított utótag mint egyedi tény ('kondíció egy.') ekkor az elvi sorrend első helyét foglalja el. (Az ellentétes szerkezet előtagja azonos az [I] sémán ábrázolt előtaggal.)

A [II] szerkezet ismeretében fontos felismeréshez juthatunk, ha az ellentétes szerkezet elő- és utótagját felcseréljük egymással.

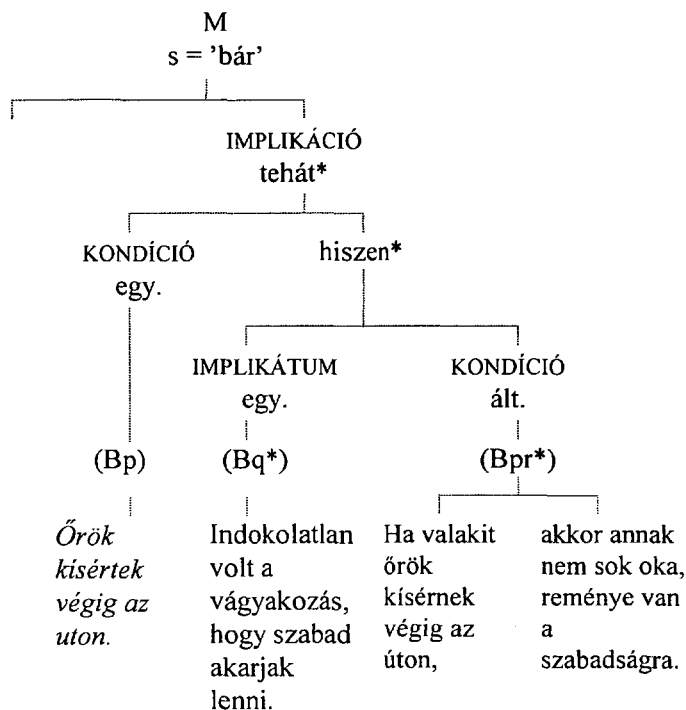
(1/b) Bár örök kísérték végig az uton,
szabad szerettem volna lenni mindig.

Az (1/b) megengedő kötőszós előtagjában az ellentét valódi előtagja az implicit konklúzió:

((Ap) tehát* (Aq*)) de/mégis* (Bq):

(Ap) Bár örök kísérték végig az úton,
(Aq*) Indokolatlan volt, hogy szabad akarjak lenni.
(Bq) *Szabad szerettem volna lenni mindig*.

[II]

3. Az (1/b)-ben képviselt helyzetnek három tanulsága van.

3.1. Az egyik az, hogy az ellentétes szerkezet utótagja (*Szabad szerettem volna lenni mindig*) ekkor is 'konklúzió', vagyis előtagi szerepét és szintjét a sorrendi cserében is megtartja. Ennek az az oka, hogy a közvetlen ellentét nem az (Ap) és a (Bq) között, hanem az (Aq*) és a (Bq) között van:

(Aq*) Indokolatlan volt, hogy szabad akarjak lenni, de/mégis* (Bq) *Szabad szerettem volna lenni mindig.*

3.2. Az (1/b)-ben létrehozott sorrendi csere másik tanulsága, hogy az előtag egyedi 'kondíció'-ja (Ember vagyok.) akkor sem kaphatna megengedő szerepet, ha nyelviileg kifejeződne. Ha ugyanis az előtag egyedi 'kondíció'-ja, azaz az (Ap) kötőszóval jelölt megengedő szerepben áll, akkor az utótag, vagyis a (Bp) **nem lehet** szintén megengedő:

(Ap) **Bár** örök kísérték végig az úton, (Bp) **pedig** szabad szerettem volna lenni mindig.

3.3. Az értelemszerkezet érvényesülését az előzőekben nem teljes szövegében, hanem csak egy versszakban, vagyis egy szövegegész relatíve önálló részletében vizsgáltuk meg. Az ((Ap) de (Bq))-féle értelemszerkezetre épül Juhász Gyula: *Anna örök* (BÉKÉSI: 1993. 104) és Utassy József: *Fohász* című költeménye. Ez utóbbiról VASS LÁSZLÓ készített – szemiotikai textológiára alapozott – részletes elemzést (VASS: 1996. 357–368).

Irodalomjegyzék

BÁNRÉTI ZOLTÁN:

1983. *A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

BÉKÉSI IMRE:

1993. *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*. JGYTF Kiadó, Szeged.

VASS LÁSZLÓ:

1996. Tervezet egy szemiotikai textológiai megalapozottságú szövegnyelvészet kidolgozására. *Absztrakció és valóság*. Szerk. R. MOLNÁR EMMA, GALGÓCZI LÁSZLÓ, NAGY L. JÁNOS. JGYTF Kiadó, Szeged.

THE ANTERIOR AND POSTERIOR CONSTITUENT OF ANTITHETIC STRUCTURES

IMRE BÉKÉSI

The importance of order is studied by the author in an excerpt from a poem. As a result of the inversion of clauses, the relation, designated by the conjunction *and* assigns the role of *but*, or *although*. The above phenomenon is studied by the author within the framework of a theoretical semantic structure.